

לחשים בפרוטו־כנענית בכתבי הפירמידות: סקירה ראשונה על תולדות העברית באלף השלישי לפני הספירה

כבוד נשיא האקדמיה, כבוד נשיא האקדמיה לשעבר, כבוד נשיא האוניברסיטה העברית, כבוד נשיאת האיגוד העולמי למדעי היהדות, חברי האקדמיה המכובדים, בני משפחתי היקרים, קהל נכבד.

בראשית דבריי אני מבקש להודות לפרופ' בראש מקרב לב על שאיפשר לי להרצות באכסניה הנכבדה הזאת בירושלים בלשון העברית, במקום להודיע על תגליתי בניו־יורק באנגלית. האקדמיה ללשון העברית והאוניברסיטה העברית קרובות מאוד ללבי. בגבעת רם ביליתי שלוש שנים בלתי נשכחות, כסטודנט, כעמית המכון ללימודים מתקדמים פעמיים, ולפני שנה היה לי התענוג והכבוד הגדול לחזור לגבעת רם כחבר האקדמיה ללשון העברית. אני קשור גם קשר משפחתי לאוניברסיטה: אחי מרק הוא פרופסור בחוג לפילוסופיה, וגיסתי רחל ראש מחלקת ההדרכה בספרייה הלאומית. כבוד גדול לי לחזור לירושלים שוב כדי להביע את תודתי לאקדמיה ולאוניברסיטה על כל הטוב אשר גמלו לי ולמשפחתי.

זאת לא הפעם הראשונה שאני מרצה בירושלים על טקסטים שמיים הכתובים בכתב מצרי. בשנת 1981 פענחתי נוסח פגני של מזמור כ' מתוך הטקסט הארמי הכתוב בכתב הדמוטי, והכנתי מאמר על התגלית עם Charles Nims ז"ל, אגיפטולוג באוניברסיטת שיקאגו. המאמר הופיע ב-*JAOS* בשנת 1983, וזמן קצר לאחר מכן, בהיותי במכון ללימודים מתקדמים, הוזמנתי להגיב על הרצאה של פרופ' משה ויינפלד על התגלית.

פרופ' בראש ביקש ממני לספר איך הגעתי לטקסטים האלה, ואכן זה סיפור מעניין. בתחילת הקריירה שלי עסקתי אך ורק בפונולוגיה. לא הייתה לי שום כוונה לפענח כתובות עתיקות; התעניינתי בבלשנות, ולא באפיגרפיה. המפנה בקריירה שלי בא בעקבות שיחת טלפון עם מורי ורבי פרופ' יהושע בלאו בסוף שנת 1980 בהיותו בשבתון בניו־יורק. בעת ההיא הכנתי מונוגרפיה על ההגייה המשונה של הצד"י אצלנו, דהיינו, המימוש המחוכם [ts]. יום אחד, אחרי שסיפרתי לפרופ' בלאו על נושא המחקר, הוא צלצל אליי, וכדרכו הוא התנצל מראש על שהוא עומד להגיד לי דבר שבוודאי כבר ידוע לי. ואז סיפר לי על טקסט מוזר, שמעולם לא שמעתי עליו – טקסט ארמי כתוב על פפירוס ארוך בכתב דמוטי, שנתפרסמו ארבע שורות ממנו בשנת 1944 בידי צוות חוקרים באוניברסיטת שיקגו. הקטע הקטן הזה יהיה חשוב לך, הוא אמר,

שהרי המילה "צפון" הופיעה בו, והתעתיק הדמוטי של הצד"י שבתחילתה הוא "ת-ס"! הכול תלוי במזל, אפילו ספר תורה שבהיכל, וכל שכן הפפירוס הדמוטי, שפרופ' בלאו אוהב לכנות אותו בשם "הפפירוס הדמוני". חודשים אחדים אחרי שיחתי אתו התחלתי ללמד באוניברסיטת שיקגו בתור פרופסור אורח. כבר ביום הראשון משך אותי הצדה אחד מגדולי הדור בתחום האגיפטולוגיה, Klaus Baer ז"ל, וניסה לעניין אותי בטקסט הדמוטי. שבוע לאחר מכן מצאתי בתיבת הדואר שלי את עלון החדשות של ה-Oriental Institute, ובו מאמר על הטקסט הדמוטי. התחלתי להרגיש אז שהטקסט הזה הוא באמת דמוני ושהוא רודף אותי בלא הרף, והחלטתי שלא יהיה שום נזק אם אבדוק דוגמאות נוספות של הרצף "ת-ס". בקיצור, "הנחש השיאני ואכל".

כיום רשימת הפרסומים שלי כוללת כתריסר מאמרים הדנים בחומר שמי בכתבים מצריים, שלושה מהם עם Nims ואחד עם ד"ר עדינה מושבי, מרצה בחוג לעברית באוניברסיטה הזאת. האגיפטולוגים שעבדתי אתם

לפני עשרים ושש שנה הם מזמן בעולם האמת, אבל תלמידיהם שומרים על קשר אתי. והנה בשנת 2002 קיבלתי דואר אלקטרוני מאחד מהם, Robert Ritner, שהוא היום פרופסור מן המניין בשיקגו. הוא הפנה את תשומת לבי לאמרות שבתמסיר שלפניכם. כולן כוללות קטעים שרוב המומחים לא העזו לתרגם מאז נתגלו לפני יותר ממאה שנה. גם Ritner, שהוא מומחה עולמי למגיה המצרית, לא הבין אותם כלל. על כן הוא שאל אותי שאלה אחת פשוטה: Can any of this be Semitic?. בשביל מי שעוסק במגיה מצרית, שאלה זו טבעית לחלוטין. מספר לחשים שמיים כתובים בכתב מצרי הגיעו אלינו מתקופות מאוחרות יותר. בפפירוס הרפואי שבלונדון מן המאה הארבע עשרה לפני הספירה יש שישה לחשים שמיים בכתב ההיראטי: בוואדי חמאמאת יש לחש ארמי נגד עקרבים כתוב בכתב הדמוטי. יש כנראה גם לחשים שמיים בפפירוס הריס המגי. מסתבר שהמגיה הייתה מאז ומתמיד סחורה בין-לאומית. לפי Geraldine Pinch, בספרה *Magic in Ancient Egypt*, המצרים ייבאו מגיה מחוץ לארץ אפילו לפני תקופת הפירמידות, ואני מצטט בתרגום שלי:

תרבות מצרים הקדומה הייתה בדרך כלל חסינת השפעות זרות, אבל המגיה הייתה יוצאת מכלל זה. הנדיר, האקזוטי, ואף הפרימיטיבי מוערכים במגיה, שהרי עצם זרותם נותנת להם כוח. בסוף האלף הרביעי או בראשית האלף השלישי לפני הספירה אספקטים מסוימים של התרבות המסופוטמית יובאו כנראה למצרים. יכול להיות שהמוטיב של האל המתגבר על חיות מסוכנות, שהוא כל כך שכיח על מצבות וחפצים מגיים, מקורו באמנות המסופוטמית.

נעבור עתה לכתבי הפירמידות. כתבים אלו, הכתובים בכתב החרטומים (הוא הכתב ההירוגליפי), מהווים את האוסף הקדום ביותר של טקסטים דתיים מצריים שהגיע אלינו. הם חרותים על הקירות הפנימיים של מספר פירמידות, החל בפירמידה של המלך אונס בסקארה. אונס מלך במאה העשרים וארבע לפני הספירה, אבל החוקרים סבורים שהטקסטים חוברו לפני זמנו. בין כתבי הפירמידות יש שני קבצים של לחשים שמטרתם למנוע נחשים מלגשת אל המומיה של המלך, קובץ מצד זה וקובץ מצד זה. הלחשים בשני הקבצים שונים זה מזה, חוץ מלחש מצרי אחד המופיע פעמיים, פעם בכל קובץ. לדעתי, לחש נשנה זה הוא המפתח להבנת הרקע להופעת לחשים שמיים בכתבי הפירמידות. מדובר בו על אל בשם ח'עי-תאו, אל שעבדו אותו בגבל שבלבנון בתקופת הממלכה הקדומה. מיד נעמוד על משמעות הדבר.

[המשך המאמר אחרי התמסיר]

אמרה 232

- m mtî m mtî mî mtî mî mtî* 1. בואו! ארס! בואו! ארס! ראו! ארס! ראו! ארס!
 333 *mwt.f sp-2 mî mtî mî mtî* 2. הו ררר (=ריר-ריר), אימו-אימו! ראו! ארס! ראו! ארס!

אמרה 234

- hr hr.k hry rî.t.f* 3. פרצוף עליך, אתה אשר על גחונך.
hm n hknt m hrwy.š sn-nw 4. היסוג מלפני המתרוננת בשני פרצופיה!

אמרה 235

- k-w 3-3-3 i-m-îm h-w i-m-îm h-w* 5. קו ררר אמ חו אמ חו = אמרת ריר-ריר אם-נחש-אם-נחש:
iw nk.n.k îrtî r(w)t 3 6. בעלת את שתי שומרות הסף.
n-t i t-î-i i i-3-i 7. נט י דדי י ארי = נטה יא דודי יא ארי!

אמרה 236

- k-b-b-h i-î-i-î-i b-i-î-i* 8. קבבה אתי אתי ביתי = לחשו: בוא בוא ביתי!

אמרה 237

- tf i.tm im ibw skr îr pr n mwt.f* 9. תם הריר, מה שבכיסים (של הארס) מיהר לבית אימו.

אמרה 238

- t n î.t.k n.k îkî-nhy* 10. לחם אביך לך, אתה שהתקפתך החטיאה את המטרה.
nbw hiknw H'y-t3w k3.k pw nn w3š îrrw n(i) r.f 11. זהב הרינה, ח'עי-תאו—הוא הוא שורך, הנערץ אשר נעשה זה נגדו.

אמרה 281

12. אססה קו קבבה ררר בי = לחישתו, אמרת לחשו: ריר-ריר בי; *i-s-s-h k-w k-b-b-h 3-3-3 b-i*
13. רו נ פהתי רו נ פתתי פהתי פתתי *rw n p-h-ti-i rw n p-t-ti-i p-h-ti-i p-t-ti-i*
14. = ראו-נא פיותיי ראו-נא פותותיי — פיותיי פותותיי!
15. מינ אנו ררר טוב צ'(א) אפ ואנו הנו *m-mi-n inw 3-3-3 t-w-b s if w-inw hnw*
16. = מי אני? ריר-ריר — ערבות הריח באפי — אני הן.

אמרה 282

17. זהב הרינה, ח'עי-תאו..., הוא שורך, הנערץ אשר נעשה זה נגדו. *nbw hknw H'i-t3w hknw k3.k nn w3š irw nn r.f*

אמרה 286

18. עבצ'ו מררר ת'(ו)ו/ד'(ו)ו תמת ידהנו *c-b-s-w m-3-3-3 š-w t-m-t i-t-h-nw-w*
19. = מהרו מלפני ריר-ריר זו תמית ידהנה!
20. הגבלים הסתלקו בזחילה. *kbnw sbnw*

אמרה 287

21. אתה שסילקה אותך אימך! אתה שסילקה אותך אימך! *nni mwt.f nni mwt.f*
22. האומנם אתה פה? האומנם אתה פה? ארי, הסתלק! *iw.k rr m nn iw.k rr m nn m3 tfi*

בשני הקבצים משובצים לחשים שמיים קצרים. זאת אומרת שיש הקשר מצרי לחומר השמי. עובדה זו נותנת לנו קנה מידה לשפוט את הפענוח: ככל שהפענוח מתאים יותר להקשר המצרי הוא משכנע יותר, במיוחד אם הטקסטים השמיים והמצריים מבהירים זה את זה. למשל, בשורה 6, מישהו פונה לנחש העומד להיכנס לחדר הקבורה ומצהיר במצרית: "בעלת את שתי שומרות הסף". הצהרה זו מעוררת מספר שאלות. מי מדבר? ומי הן שתי שומרות הסף? ומה משמעות המגע המיני הזה? על שתי השאלות הראשונות עונה המבוא השמי בשורה 5: "אמרת ריר-ריר אמ-נחש אמ-נחש". מדובר כאן ריר-ריר אמ-נחש כפולה, שומרת סף כפולה. על השאלה השלישית עונה הסיום השמי בשורה 7: "נטה יא דודי!" אחרי המגע המיני ריר-ריר יכולה לדבר על לב הנחש, שהרי הוא עכשיו דודה. דוגמה אחרת: בשורה 8, ריר-ריר, אמ-נחש, נותנת פקודה בלשון שמית לנחש ארסי הנכנס לחדר הקבורה: "בוא בוא ביתי" – ומיד לאחר מכן, בשורה 9, מסופר במצרית שהארס אכן מיהר "לבית אמו". השויון בין "ביתי" ובין "בית אמו" נראה בעליל כאשר מחליפים את הכינויים החבורים בשמות העצם הנרמזים באמצעותם. "ביתי" הופך ל"בית אמ-נחש" ו"בית אמו" הופך לצירוף כמעט זהה "בית אמ הנחש". דוגמה שלישית: בשורות 18–19 אמ-נחש נותנת פקודה לנוס מפניה, והפעם הציווי השמי בא בלשון רבים. מיד אחר כך, בשורה 20, מסופר במצרית שה"גבלים" (Kbnw בלשון רבים) אכן הסתלקו בזחילה. המתרגם האחרון של כתבי הפירמידות חשב שהכינוי "גבלים" הוא סתם מטפורה יפה לנחשים, ולא היא. מדובר בנחשים מגבל, שאמ-נחש פנתה אליהם בגבלית. נחשים גבלים אלו בקיאים לא רק בשפת גבל אלא גם בדת גבל. לכן כשאומרים להם שלא את המלך לבדו הם מתקיפים אלא גם את ח'עיי-תאו, אל גבל, יש סיכוי שהם ישימו לב. דוגמה רביעית: בשורה 21 פונים לנחש אחד במילים "אתה שסילקה אותך אמך". מי שקורא את המצרית בלבד לא יבין את המילים האלה, שהרי כתוב בשורה 9 שהנחש הארסי מיהר לבית אמו, ולא שמענו שהיא גירשה אותו משם. רק מי שקורא את הפקודה השמית בשורה 19, יודע שאמ-נחש גירשה קבוצת נחשים – לא מביתה אלא מחדר הקבורה.

ברור אפוא שההקשר המצרי הוא המפתח, ולכן נתחיל בו. אני מדגיש שלא הבאתי בתמסיר את הלחשים המצריים בשלמותם; הבאתי רק את הקטעים המצריים המבהירים את הלחשים השמיים או שמובהרים על ידיהם. את התרגומים של הקטעים האלה תרגמתי לעברית בעיקר מתוך James Allen, *The Ancient Egyptian Pyramid Texts*, שהופיע לפני שנתיים, אבל במקרים מסוימים העדפתי את התרגומים של חוקרים אחרים.

בשורות 1–2 נחש ארסי מתקרב לחדר הקבורה של המלך. המלך המת צועק "בואו! ארס!" כמו שאנחנו צועקים היום "הצילו! אש!". בזה הוא מזעיק את ריר-ריר אמ-אמו, דהיינו זוחלת כפולה שהיא אמו של הנחש. זוחלת זו מתוארת בשורות 4–6. לפי שורה 4, יש לה שני פרצופים; לפי שורה 5, הכינוי שלה הוא "אמ-נחש-אמ-נחש"; ולפי שורה 6, היא שומרת סף כפולה בחדר הקבורה של המלך. ברייה זו היא אמו של הנחש המספן את המלך, שהרי היא אמם של כל הנחשים, והם אמורים לשמוע בקולה.

לזוחלת הכפולה יש גם שם כפול: "ריר-ריר". בשם הזה המילה השמית "ריר", הידועה היטב בעברית ואפילו בלשון ימינו, מכוונת לארס, שהרי מבחינה ביולוגית הארס של הנחשים הוא סוג מיוחד של ריר. המילה המצרית "תף", שפירושו "ריר", מכוונת גם היא לארס באחר מכתבי הפירמידות. גם באכדית המילה imtu, דהיינו חמת נחשים, יש לה גם משמעות של ריר.

יש לשים לב לכתיב של "ריר-ריר". הסופר כתב את הסימן לריר"ש רק שלוש פעמים אף על פי שב"ריר-ריר" יש ארבע רי"שין. כתיב זה מזכיר את העניין של "רווח בין הדבקים" בקריאת שמע. במסכת ברכות קבעו חז"ל שלא יבטא הקורא "בכל-לבבכם" בלמ"ד אחת ארוכה, אלא "יתן ריוח בין הדבקים" וישמיע את שתי הלמ"דין בנפרד. הסופר שלנו לא הקפיד לתת רווח בין הדבקים ולבטא "ריר, ריר" אלא ביטא "ריר" ברי"ש אחת באמצע. אבל יש לתמוה על הגייה זו באלף השלישי לפני הספירה. הלא בתקופה הקדומה ההיא עדיין הגו

רי־רִיר, עם תנועות סופיות המציינות את היחסה של השם. תנועות סופיות אלו נותנות רווח בין הדבקים באופן אוטומטי! אבל בדיקת שמות האלים באכדית עתיקה ובאבלאית פותרת את הבעיה. כבר כתבו החוקרים שבאלף השלישי לפני הספירה שמות האלים מופיעים בדרך כלל בלא סופיות היחסה!

השם הכפול "ריר־ריר" מזכיר את הכתוב במשליל ל, טו: "לעלוקה שתי בנות: הב הב". לפי החוקרים, שתי הבנות של העלוקה הן שני כפתורי ההדבקה והמציצה שלה, הנקראים "הב הב", דהיינו "תן תן". ראייה לדבריהם אפשר להביא מבראשית כט, טז: "וללכן שתי בנות, שם הגדולה לאה ושם הקטנה רחל". זאת אומרת, אחרי שהמקרא מספר ש"לפלוני שתי בנות". הוא נותן את שמותיהן. מסתבר שזה גם המבנה של הפסוק במשליל, "לעלוקה שתי בנות: הב הב". דבר זה מחזק את הטענה שיש לראות ב"הב הב" את שמות הבנות. היחס של "הב הב" לשני כפתורי המציצה של העלוקה דומה ליחס של השם "ריר־ריר" לשני הפרצופים של א־נחש. העלוקה, שהיא מין תולעת, דומה בצורתה לנחש, ודמיון זה משתקף בכתב החרטומים, שבו משמש הסימן המגדיר לנחשים גם לתולעים.

הטקסט השמי הראשון נמצא בשורה 5. בתמסיר סימנתי את הטקסטים השמיים באותיות שמנות בצד הלועזי. בצד העברי נתתי תעתיק של הסימנים המצריים לאותיות עבריות וגם תרגום לעברית מודרנית עם סימן שוויון ביניהם. שורה 5 מתחילה במילה "קן", אבל אני אבטא אותה "קו" בלא סיומת היחסה, כדי להקל על דוברי העברית המודרנית. מילה זו, במשמעות "אמרה", נעלמה כמעט לחלוטין מן העברית. היא שרדה רק בלשון הארכאית של השירה המקראית: "בכל הארץ יצא קוום ובקצה תבל מליהם" (תהלים יט, ה). היא מופיעה שוב בשורה 12, בקובץ השני של הלחשים.

אחרי "קו" בא הצירוף "ריר־ריר אמ־חור־אמ־חו", שפירושו "ריר־ריר א־נחש־א־נחש". נשים לב שבשורה 2 כתוב "ריר־ריר, אמ־אמו", אבל שם הצירוף "אמו־אמו" מופיע במצורת ממש, ואילו בשורה 5 יש לנו שמית בתעתיק מצרי. החזרה על "אמ־חו" ועל "אמו" משקפת את הכפילות של ריר־ריר. המילה "חו" קרובה למילה הארמית "חויא" ולמילה הערבית "חַיָּה" שפירושו "נחש". לפי המילון של לוי, יש צורה עוד יותר דומה בארמית גלילית: חו. מילה זו מזכירה את שם אשתו של אדם הראשון, חוה. בבראשית רבה דרשו חז"ל שחוה הייתה "חוייה דאדם", זאת אומרת, שהנחש התגלם בה בהשיאה את בעלה לאכול מעץ הדעת. עד היום יש חוקרים שרואים בדרשה זו לא רק משחק מילים אלא אטימולוגיה ממש, וסוברים שפירוש השם "חוה" הוא "נחש". ואולי אפילו יש קשר כלשהו בין הביטוי "אם כל חי" ובין הכינוי הקדמון שמצאנו כאן, "אמ־חו". מקבילה אחרת לכינוי "אמ־חו" נמצאת בשירי אהבה שומריים, בהם האלה Inana קוראת לדודה, האל Dumuzi (דהיינו תמוז), "Ama-ušum שלי", שפירושו המילולי הוא "א־נחש שלי".

בשורות 6–7 ריר־ריר משדלת את הנחש בדברים, בנסותה לפתות אותו לסור מחדר הקבורה. מדבריה משמע שהוא לא רק בנה אלא גם דודה, מאחר שהוא קיים מגע מיני עם שתי שומרות הסף של חדר הקבורה. המילה "דוד" במשמעות "אהוב" ידועה היטב מהמקרא, מהאוגריתית ואפילו מאכדית עתיקה, והמילה "יא", מילית הקריאה, ידועה מן האוגריתית, הארמית, הערבית וכו'. הצירוף "יא דודי" מזכיר את הצירוף "יא חביבי", והצירוף "נטה יא דודי" מזכיר את "ברח דודי" ו"סב דמה־לך דודי לצבי" בשיר השירים. בסוף שורה 7 היא קוראת לו גם "ארי". לצירוף "נטה יא ארי" יש מקבילה מצרית בשורה 22: "ארי, הסתלק".

שורה 8 מתחילה במילה "קבבה", שפירושו "לחשה" (זאת אומרת "לחשה של ריר־ריר") או "לחשו" (זאת אומרת, "לחשו של המלך"). השורש הוא ק-ב-ב, שורש הידוע מפיניקית ומהמקרא. למשל "וקפתו לי" בהקשר מגי בסיפורי בלעם. אם כן המשמעות המקראית של הפועל "לקוב", דהיינו "לקלל", היא תוצאה של התפתחות סמנטית מ"לַחַש" ל"קללה". אפשר לראות עדיין את המשמעות המקורית אצל בלעם, שהרי שם, כמו בטקסט שלנו, המטרה היא לאסור את אויבי המלך באמצעות המגיה, שלא יזיקו לו. המילה "קבבה" מופיעה גם בשורה 12, ונראה שבשני המקומות הכינוי החבור מוסב על המלך, שהוא ההתגלמות של ריר־ריר.

ריר-ריר מדברת מתוכו, וקוראת לנחש לסור אל ביתה: "אתי אתי ביתי" שפירושו "בוא בוא ביתי". בית ריר-ריר הוא כנראה חור באדמה מחוץ לפירמידה, שמשם לא יוכל להזיק למלך. נשים לב שבצירוף "אתי אתי ביתי" אין מילת יחס. הפועל "אתה" הוא פועל יוצא במקורו, כמו בערבית קלסית. שימוש ארכאי זה מתועד פעם אחת ב"ב": "אָנָה אַתִּית בִּיתְךָ", וגם במקרא מצאנו "אבוא ביתך".

נעבור עתה לשורה 9 בצד הלועזי. השורה מסתיימת בצירוף המצרי pr n mwt.f, שפירושו "בית של אמו". (המילה pr מופיעה בעברית כחלק מהמילה "פרעה", שמשמעותו המקורית במצרית היא "הבית הגדול, הארמון"). לדעתי, ההקבלה בין "ביתי" ובין "בית אמו", שכבר דיברנו עליה, היא ראייה חזקה שהפענוח נכון. ההקבלה איננה פורמלית בלבד. שורות 9-10 הן המשך ישיר של שורה 8. הן מתארות את התוצאות של לחשו של המלך. הריר, דהיינו הנחש הארסי, ממחר לבית ריר-ריר, אמו, כאשר צווה. אבל הנחש הרעב, שמנעו ממנו את טרפו, מוצא שאין לו מה לאכול בבית אמו, חוץ מלחם אביו. האגיפטולוגים לא שמו לב שלחם אביו של הנחש הוא עפר, שהרי אבי הנחשים הוא האל גב, אל האדמה. וזה כמובן גם לחמו של הנחש הקדמון בבראשית.

(Spruch 234. Schluss).

W:	³²³	238 a
----	----------------	----------

Spruch 235 (Schack Kap. 30).

W:	³²⁴	239 a
----	----------------	----------

W:	³²⁴	b
----	----------------	---

Spruch 236 (Schack Kap. 31).

W:	³²⁵	240 a
----	----------------	----------

Spruch 237 (Schack Kap. 32).

W:	³²⁶	241 a
----	----------------	----------

W:	³²⁶	b
----	----------------	---

Spruch 238 (Schack Kap. 33).

W:	³²⁶	242 a
----	----------------	----------

W:	³²⁷	b
----	----------------	---

Seite 134

נעבור כעת לקובץ השני של הלחשים. נתחיל בשורה 12. בלחשה הדומה ללחישת נחש, המלך מבטא את המילים "ריר-ריר ביי". זאת אומרת שכבר נכנס בו רוח ריר-ריר דרך האף. עכשיו מתגלמת בו ריר-ריר, והוא רשאי לדבר בשמה. את הרעיון הזה מצאנו בלחש שחיבר אחד המלחשים המצריים, שהתגלם בו האל חור: "אני דברתי בשמך, כישפתי בכשפיך, קסמתי בקסמיך, השבעתי בהשבעותיך, אשר חשבם לבך... אשר יצאו מפך, אשר הפקידם אביך גב בידך... לסתום את פי כל זוחל אשר בשמים, אשר בארץ ואשר במים, להחיות את האנשים...".

בשורות 13-14 אנו למדים שגם הגוף של המלך השתנה. בשורה 15 הטרנספורמציה כבר מושלמת. התחלנו ב"ריר-ריר ביי", והגענו עכשיו עד "אני הן", זאת אומרת, "אני ההתגלמות של ריר-ריר, שתי שומרות הסף". הנוסחה "אני אל פלוני" רגילה בכישוף המצרי, והיא ידועה כבר בכתבי הפירמידות. למשל, באמרה מס' 296, המלך אומר "אני גב", היינו אל האדמה, שהוא אבי כל הנחשים. באמרה מס' 317 המלך אומר "אני סוֹפֵךְ", האל-התנין, ושם הוא מוסיף ראייה שאין הטרנספורמציה אשליה, בהראותו שיש לו גוף זוחל פעלתן: "אני אוכל בפי, אני מטיל מים ומקיים מגע מיני באיבר שלי". גם בלחש שלנו, בשורות 13-14, המלך מראה שיש לו פיות ואיברי הולדה של זוחל.

נשים לב לצורת הרבים של "פה" בשורה 13. היא איננה "פיות" כמו אצלנו אלא "פֶהוֹת". יש כאן תוספת ה"א המזכירה את תוספת הה"א בצורת הרבים של מילים רבות בשפות השמיות. למשל, למילה "אם" מצאנו אִמְהוֹת בלשון חכמים, אִמְהֶתָּא בסורית, ו-*ummahāt* בשלוש שפות: אוגריתית, ערבית ושבאית. צורת רבים בתוספת ה"א מתועדת גם למילים "אב" (למשל "הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא"), "חם", "אָמה", "שֵׁם", "עץ", "אל", "שנה", "שפה", "דלת", "קרת", "שֵׁת", "שה", ועוד. מסתבר שבפרוטו-שמית שמות עצם קצרים קיבלו תוספת זו בצורת הרבים, שהרי אפשר למצוא שרידים ממנה ברוב השפות השמיות. פה ושם אנחנו מוצאים גזירה לאחור: מצורת הרבים בתוספת ה"א נוצרה צורת יחיד חדשה מתוך צירוף הה"א לשורש, למשל "אמהה" בארמית גלילית, *mh* "מים" באוגריתית, וכנראה גם "אלוה" בעברית. לדעתי, כך קרה גם בצורת הרבים של פֶה באכדית עתיקה ובערבית. באכדית עתיקה מופיעה צורת היחיד *pāum* (עם המעטק הרגיל של ה"א לאל"ף), ובערבית יש *fūhun*, *fāhun* וכו'. צורות אלו מעידות שלמילה "פה" הייתה צורת רבים פרוטו-שמית בתוספת ה"א, והנה מצאנו אותה בטקסט שלנו.

אחרי "פהת" בשורה 13, באה "פתת" (פותות). צורה זו מחזקת את פירושם של פרשני ספרד למילים "ה' פֶתֶהן יְעָרָה" בישעיהו ג, יז, פירוש שעליו מיוסד השימוש המודרני. רבי יונה אבן ג'נאח, רבי יהודה אבן בלעם ורד"ק הולכים בעקבות דרשות של חז"ל, שמהן משמע ש"פֶתֶהן" פירושו "ערוותן". הם משווים את "הפותות לדלתות הבית" שבספר מלכים ואת "הפותה שתחת הציר" שבמסכת כלים, כלי מתכת שמכניסים לתוכו את ציר הדלת. לעומת זאת יש חוקרים מודרניים המעדיפים את פירושו של רב סעדיה גאון, שה' יגלה את פֶתֶתן, פאת ראש – כאילו הקמץ ב"פֶתֶהן" הוא קמץ גדול. לפי פירוש זה, צורת הרבים של המילה "פֶתֶהן" שבספר ישעיהו היא "פאותיהן", ואין בכלל בעברית שם איבר שצורת הרבים שלו היא "פותות". והנה בטקסט שלנו מצאנו "פותות" בהקשר שבו מתבקש איבר ההולדה, לפי המקבילה שהזכרנו: "אני אוכל בפי, אני מטיל מים ומקיים מגע מיני באיבר שלי". ונמצאת המילה המקראית "פֶתֶהן" מתפרשת פירוש חד-משמעי כדעת אבן ג'נאח ואחרים.

נעבור עכשיו לשורות 15-16, ונדון בשני הכינויים המקבילים ל"מי" ו"הן" אצלנו. השורה מתחילה בכינוי השאלה המקביל ל"מי": מי עם הסיומת נו"ן. סיומת זו שכיחה בכתבי אוגרית, אפילו עם כינויים. צורה זו מצביעה בכיוון של הכנענית והאוגריתית ולא בכיוון של הארמית ושאר השפות השמיות, המשתמשות ב"מִן" במקום "מי". בתחילת שורה 15, בצד הלועזי, אנו רואים את כתיב הכינוי. במקום *m-i-n* כתוב *m-mi-n*. בהירוגליפים שני הסימנים הראשונים הם סימן הינושף וסימן "אמת היד עם לחם". בשני הסימנים האלה

כותבים את כינוי השאלה המצרי שמשמעותו "מי" ו"מה". הכתיב הזה רומז שהסופר הבין את המילה הכנענית הזאת, ושמה היה ממוצא כנעני – למשל אחד מכוהני גבל.

השורה מסתיימת בכינוי המקביל לכינוי "הן, הנה" שבעברית. כינוי זה מופיע גם בסוף שורה 18, חבור למילה "יד", וגם שם הוא מוסב על ריר-ריר. בצד הלועזי אנו רואים שהסופר הדגיש את התנועה האחרונה, בכותבו h-nw-w. בפירמדה של המלך תתי, חתנו של אונס, הסופר הדגיש את התנועה האחרונה עוד יותר בהוסיפו סימן אחר לווי"ו. אם כן הסופרים לא הניחו מקום לספק: הכינוי שלנו מסתיים בווי"ו, ומיד נראה שהיא אם קריאה לחולם.

מה מספר הכינוי הזה? מסתבר שהוא זוגי, שהרי הוא מוסב על ריר-ריר, הזוחלת הכפולה, שתי שומרות הסף. אולם בערבית יוצרים את הכינוי הזוגי בגוף שלישי לשני המינים על ידי הוספת ā ארוכה ל-hum, המקבילה ל"הם"; ואילו hunna, המקבילה ל"הנה", אינה מקבלת את הסיומת של הזוגי. על כן אין להוציא מכלל האפשרות שהכינוי שלנו הוא פשוט הכינוי של גוף שלישי רבות, כמו "הנה". נוהגים להניח שהתנועה הסופית של "הנה" הייתה מתחילה אנקפס, זאת אומרת לפעמים ā ארוכה ולפעמים a קצרה. ובכך בין שהכינוי שלנו הוא זוגי ובין שהוא במספר רבים, ברור שהווי"ו שבסופו הוא אם קריאה לחולם, חולם שהתפתח מ-ā ארוכה. לדעתי, כתיב הכינוי הזה, המופיע פעמיים, הוא ראיה חזקה שחל המעתק הכנעני כבר לפני זמנו של אונס. מסתבר שיש עוד עדות למעתק הזה בשורה 15, דהיינו הכינוי אנו שהתפתח מ-anā, המקבילה ל"אני" בלשוננו ועוד יותר ל"אנו" במילה "אנוכי". יש למצוא הזה השלכות חשובות. אין זכר למעתק הזה באוגרית, וברור שאין עוד מקום לייחס את היעדר המעתק שם לתאריכו, כמו שעשה זליג הריס. השלכה שנייה: התאוריה הסטנדרטית של הפונולוגיה ההיסטורית, דהיינו התאוריה של בלאו, מבוססת על שתי הנחות יסוד: (א) המעתק הכנעני חל רק על הברות מוטעמות; (ב) ההטעמה המלרעית היא מאוחרת. יוצא מהנחות אלו שהמעתק הכנעני לא היה יכול לחול בהברה סופית אלא במקרה שיש במילה רק הברה אחת. והנה עכשיו מצאנו בטקסט שלנו את הצורות "הנו" ו"אנו", שבהן חל המעתק הכנעני בהברה סופית. מבחינה זו צורות אלו דומות למילות היחס המורחבות "למו", "במו" (כגון "למרפי", "במרפי" בספר איוב). גם בצורות אלו יש לנו חולם שהתפתח מ-ā ארוכה בהברה סופית. צורות אלו יכולות להתיישב עם אחת מהנחות היסוד שהזכרנו אבל לא עם שתיהן. כרגע אני נוטה לחשוב שההתניה של המעתק הכנעני היא מסובכת יותר מאשר חשבנו, אבל אמתין לשמוע את דעתו של פרופ' בלאו בנושא זה.

נעבור עתה לשורה 18. היא מתחילה בפקודה כנענית, כנראה פקודה של ריר-ריר, בפי המלך. השורש של המילה הראשונה מקביל לשורש הארמי ע-ב-ק/ע-ב-ע (שהוראתו "למהר"), ואולי גם לשורש ע-ב-ץ שבאוגריתית. השורש ע-ב-ק מופיע בספר אחיקר מיב, אבל אחר כך, במגילה החיצונית לבראשית מקומראן, הוא הופך לע-ב-ע. כידוע המעתק הזה רגיל בארמית, ובספר ירמיהו הצורות "ארקא" ו"ארעא" (דהיינו "ארץ") מופיעות זו ליד זו בפסוק אחד. ממעתק זה אנו למדים שלמ"ד הפועל של השורש ע-ב-ק הוא ההגה המקביל ל-חץ בערבית. הגה זה היה במקורו חוכך צדי בלתי-קולי, נוסח נחצי של ההגה ʕ של השפה הוולשית. הגה זה הוא שורק שנשמע לעתים כמו שיי"ן. (ההגה שיי"ן, שהיה גם הוא במקורו חוכך צדי בלתי-קולי, אף התמזג עם השי"ן באזור גבל אחר כך.) למזלנו יש לנו דוגמה אחרת של תעתיק זה מהאלף השלישי לפני הספירה. ממקום אחר בכתבי הפירמידות אנו למדים שנמשח מצחו של אונס בשמן עץ העש. בדברי הימים למלכי הממלכה הקדומה אנו קוראים שהמלך סנפרו שמלך במאה העשרים ושש או העשרים ושבע, הביא ארבעים אניות מלאות עצי עש למצרים. "עש" הוא השם של מינים אחדים של עצי מחט, שמוצריהם הובלו למצרים בים מהנמל של גבל. ראוי להדגיש שעץ זה היה חשוב מאד למצרים, ושרבים הם הטקסטים המצריים שהוא נזכר בהם. אני משער שלא רק את המוצרים של העץ ייבאו המצרים מלבנון אלא גם את שמו.

אני סבור שהמילה "עש" היא מילה שמית, המקבילה ל"עץ" בעברית ול"עק" בארמית עתיקה. גם פה העיצור האחרון הוא ההגה המקביל ל-צ בערבית, וגם פה תעתיקו במצרית הוא "שין".

המילה הבאה אחרי "עבשו" בשורה 18 היא "מריר-ריר". הידמות הנו"ן של "מן" אופיינית לדיאלקטים הכנעניים: עמונית, מואבית, אדומית, וכמובן עברית. לעומת זאת בארמית עתיקה ובשמאלית, ובדיאלקט של דיר עלא, הנו"ן של "מן" אינה נבלעת. זאת אחת התכונות הכנעניות המראות שהארמית אינה צאצא של הדיאלקט הזה.

אחרי הצירוף "מריר-ריר" בשורה 18 באה המילה "שו", שהיא כנראה כינוי השייכות והזיקה, המקביל ל"זו" בעברית וגם, לפי רוב החוקרים, למילית "ש-". הלחש הזה מופיע גם בפירמידות מאוחרות יותר, הפירמידות של פפי הראשון והשני, ושם חסר הכינוי הזה. השמטת הכינוי הופכת את משפט הזיקה למשפט זיקה אסינדרטי (בלתי מקושר). השמטה זו עושה רושם של תיקון מכוון, והיא רומזת שכוהנים כנעניים הגיהו את הלחשים בזמנו של פפי הראשון. קשריו של מלך זה עם כוהני גבל היו הדוקים מאוד, אם מותר לשפוט על פי מספר הכלים הנושאים את שמו שנתגלו בחפירות גבל. העובדה שהשמטת המילה הזאת אינה משנה כלל את משמעות המשפט לפי הפענוח שלנו היא ראייה חזקה שהפענוח נכון.

משפט הזיקה בשורה 18 הוא משפט פועלי: "תמית ידהנה". כצפוי, הפועל קודם לנושא. השימוש באימפרפקט מורה על מאורע נשנה, כמו שמצאנו בדברים לב, לט: "אני אמית ואחיה", פסוק המסתיים בהזכרת ידו של הממית: "ואין מידי מציל". הפועל "תמית" הוא כמובן בבניין הפעיל, אבל הה"א שהיא סימן הבניין הושמטה אחרי התחילית, כרגיל אצלנו. השמטת סימן הבניין באימפרפקט של הפעיל (או הפעיל בפניקית) אופיינית לדיאלקטים הכנעניים (ובכלל זה העברית), אבל לא לארמית העתיקה, שם מצאנו "תהרם" ו"תהשב". ברור אפוא שהארמית אינה צאצא ישיר של לשון הלחשים שלנו.

נעבור עתה לשורה 20. לפקודה הכנענית בשורה הקודמת יש השפעה מידית על בעלי חיים הנקראים "גבלים". ברור שה"גבלים" האלה הם נחשים, שהרי הפועל sbn, שפירושו "הסתלק בזחילה", הוא נשוא רגיל – וכנראה גם בלעדי – של נחשים בכתבי הפירמידות. אני משער שהגבלים הם נחשים מגבל, נחשים המסוגלים להבין פקודה כנענית. רוב הנחשים האלה מצייתים לפקודה של אמם ומסתלקים, אבל אחד מהם משתהה. בשורה 21 המלך פונה לנחש זה ומביע את תמיהתו שהוא עדיין שם, אחרי שאמו גירשה אותו. כפי שכבר אמרנו, יש מספר רמיזות לאזור גבל בלחשים שלנו. בשורות 11 ו-17 מופיע אל בשם ח'ע'י-תאו, שם מצרי שפירושו הוא "המופיע (כשהוא) בוער". ממקום אחר בכתבי הפירמידות אנו למדים שח'ע'י-תאו שוכן בלבנון. מחוץ לכתבי הפירמידות השם ח'ע'י-תאו מתועד פעם אחת בלבד. הוא מופיע בחותם אבן מתקופת הממלכה הקדומה שנתגלה בחפירות של גבל, יש משערים שח'ע'י-תאו הוא רשף; אחרים סבורים שהוא בעל; ויש אומרים שהוא השמש. בין כך ובין כך יש להניח שהזכרת אל כנעני מיד אחרי לחשים כנעניים איננו מקרה. יתרה מזו, הלחש שבו מופיע ח'ע'י-תאו הוא הלחש היחיד המופיע בשני הקבצים של לחשים נגד נחשים. מסתבר שכוהני ח'ע'י-תאו מגבל הם אשר סיפקו את הלחשים השמיים למצרים.

למלכי הממלכה הקדומה היו יחסים הדוקים עם גבל ועם כוהניה. בחפירות של גבל נתגלו כתובות של המלכים האלה חרותים בכלי אבן. מניחים שכלים אלו הם נדבותיהם של מלכי מצרים לאלי גבל, דהיינו בעלת וח'ע'י-תאו. מהמחצית הראשונה של האלף השלישי הנמל של גבל היה נקודת המוקד של סחר ימי משגשג בין מצרים ובין סוריה. כבר בזמנו של המלך ח'ס'ק'מ'וי, במאה העשרים ושבע או העשרים ושמונה לפני הספירה, ייבאו המצרים שרף ומוצרים אחרים של עץ העש המפורסם, הגדל בלבנון. במסילה הרמה המובילה לפירמידה של אונס ובמקדש של המלך סאתורע, שרדו תבליטים של אניות ים נושאות כנענים למצרים, לכאורה מגבל.

נציג עתה את מסקנותינו. יש טקסטים שמיים משולבים בתוך הלחשים שבכתבי הפירמידות. הטקסטים האלה, שמומחה עולמי למגיה מצרית לא הבין אותם ושרוב המתרגמים דילגו עליהם, מתאימים להקשרם הספרותי בתוך כתבי הפירמידות, ואפילו מבהירים אותו, לפחות בארבעה מקרים: (1) ההצהרה המצרית "בעלת את שתי שומרות הסף" מעוררת שאלות שאפשר לענות עליהן רק בעזרת ההקשר השמי. (2) ההודעה המצרית שנחש ארסי מיהר אל "בית אמו" היא משמעותית יותר למי שיודע שמיד לפני כן אמרה אס־נחש "בוא ביתי". שיעור הצירוף השמי "ביתי" הוא "בית אס־נחש", ושיעור הצירוף המצרי "בית אמו" הוא "בית אס הנחש", ואין לך התאמה גדולה מזו. (3) הכינוי המצרי "גבלים" לנחשים הבורחים לא יובן אלא למי שיודע שאס־נחש, בעלת שם שמי, גירשה את הנחשים האלה בשפת גבל. (4) הפנייה "אתה שסילקת אותך אמך" לא תובן אלא למי שהבין את הפקודה השמית בשורה הקודמת.

הטקסטים השמיים גם מתאימים להקשר התרבותי והארכאולוגי. בתקופת הממלכה הקדומה היו קשרי מסחר הדוקים בין מלכי מצרים ובין מלכי גבל וכוהניה. כוהני גבל השאירו את טביעות אצבעותיהם בשני קובצי הלחשים, שהרי האל הגבלי ח'עי־תאו נזכר בלחש המופיע בשניהם. ייבוא המגיה מחוץ לארץ מתועד כנראה כבר לפני תקופת הפירמידות, וכל שכן לאחריה. ואצטט שוב מ־*Magic in Ancient Egypt*:

מאמצע האלף השני לפני הספירה והלאה, שדים בעלי שמות זרים שכיחים למדי בטקסטים מגיים מצריים. הם בדרך כלל יצורים עוינים... ויש צורך לגרש אותם. מכשפים מכוש, לוב, וסוריה נזכרים בלחשים, אבל כמעט כל השדים הזרים הם בעלי שמות שמקורם בשפות השמיות המדוברות בסוריה וארץ ישראל... לחשים נגד השדים האלה מזכירים לעתים אלים סוריים. אחת הטכניקות העיקריות לטיפול באחיזת שדים הייתה למצוא אל חזק במידה מספקת שיוכל לגרש את השד או לפחות לשאת ולתת אתו.

גם בלחשים שלנו היצורים העוינים הם שמיים, וכך האלים הקרואים לגרש אותם. הנחשים הם מגבל והאל ח'עי־תאו אף הוא מגבל. המקור המדויק של ריר־ריר אינו ידוע, אבל יש לה שם שמי. מבחינה לשונית מקור גבלי מתקבל על הדעת. לשון הלחשים קרובה לכנענית של אל־עמרנה ולדיאלקטים הכנעניים המאוחרים יותר, כגון פניקית (כולל גבלית) ועברית. יש ארבע תכונות משותפות: נשילת הה"א בעתיד של הפעיל ("תמית" במקום "תהמית"); הידמות הנו"ן של מילת היחס "מן" ("מריר־ריר" במקום "מן־ריר־ריר"); המעטק הכנעני ("הנו" ו"אנו"); ושימוש ב"מי" במקום "מן". ברור אפוא שבאלף השלישי לפני הספירה הייתה כבר קיימת השפה הפרוטו־כנענית, שתוצאותיה הידועות הן הפניקית והעברית ואחיותיהן. מרשים מאוד מספר המילים המשותפות ללחשים ולמקרא: נטה, אתה, המית, ראה, קבב, קו, אס, דוד, ארי, בית, טוב, ריר, פה, אף, יד, פות, מי, נא, מן, ב־.

הטקסטים האלה הם קדומים בהרבה מכל שאר הטקסטים השמיים המערביים שבידינו. הפירמידה של אונס היא מן המאה העשרים וארבע, בת זמנם של הטקסטים הרצופים הקדומים ביותר בשמית מזרחית, דהיינו, אלה שבאכדית עתיקה ואבלאית. הפירמידה הזאת נותנת לנו רק *terminus ante quem*. המומחים קבעו שלשון כתבי הפירמידות ארכאית יותר מן הלשון של הטקסטים החילוניים מהתקופה הזאת, אבל לא ברור בכמה להקדים אותם. לפי Hartwig Altenmüller, הלחשים הם כתבי הפירמידות הקדומים ביותר, והם עולים עד למאה השלושים לפני הספירה. ואכן נדבות מלכי מצרים לאלי גבל מתחילות עם המלך ח'ס־ח'מ־מ־וי, במאה העשרים ושבע או העשרים ושמונה לפני הספירה, ויש חוקרים הטוענים שהסחר הימי בין מצרים לגבל היה קיים כבר באמצע האלף הרביעי לפני הספירה. מצד שני James Allen סבור שה־*terminus post quem* של רוב כתבי הפירמידות הוא תקופת המלך מ־נכאורע במאה העשרים וחמש או העשרים ושש. ה־*terminus ante quem* שלו הוא אמצע השושלת החמישית, שלדעתו היא בתחילת המאה העשרים וארבע. הטקסטים

האכדיים הרצופים הם מ א מ צ ע המאה העשרים וארבע. הארכיון של Ebla גם הוא מאמצע המאה העשרים וארבע או יותר מאוחר. אם כן מסתבר שאפילו לפי שיטתו של Allen, הלחשים שלנו הם הטקסטים השמיים הרצופים הקדומים ביותר שהגיעו אלינו.

בשנה הבאה תהיה שנת יובל חשובה במחקר כתבי הפירמידות. המהדורה הבסיסית של כתבי הפירמידות שהשתמשי בה, מהדורת Kurt Sethe, הופיעה לפני תשעים ותשע שנה. מהדורה זו מבוססת על חמש פירמידות. אם הצלחנו להראות שיש טקסטים כנעניים בחמש הפירמידות האלה, הצלחנו גם לתת פירוש חדש לנבואת ישעיהו: "ביום ההוא יהיו חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען".